

Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között

II. rész

A magyar határőrizet jellemzői a nyugati határszakaszon

Dolgozatom első részében¹ az ÁVH HÖR felderítő osztályának megalakulását, feladatkörét és szervezetét, létszámviszonyait mutattam be. Tanulmányomban kitértem a határőrség felderítőinek hálózattartó tevékenységére, a kerületi alosztályok irányítására és ellenőrzésére, valamint a déli határszakasz problémáira, a határsértések módszereire, a különböző behatolási csatornákat, illetve a jugoszláv katonai tevékenység ismertetésére is.

1954. szeptember 7-én a magyar határőrizeti szervek feljegyzést készítettek az úgynevezett „ellenséges helyzetről”, vagyis az osztrák határvidék jellemzőiről. Ebből tudhatjuk, hogy osztrák viszonylatban a határt a határrendőrség és a pénzügyőrség egységei őrizték.² A burgenlandi határrendőrség parancsnoksága Eisenstadtban volt. A szervezete körzeti parancsnokságokra, ezen belül pedig őrsőkre oszlott. Egy körzeti parancsnoksághoz mintegy tíz őrs tartozott, egyenként négy-nyolc fővel. A négy körzeti parancsnokság összesen negyvenegy őrsöt irányított. A csendőrök puskával, pisztollyal, rakétapisztollyal és távcsővel voltak felszerelve. Korlátozott fegyverhasználati jogukkal általában csak akkor éltek, ha az elfogottak szökést vagy fegyveres ellenállást kíséreltek meg. Ruházatuk jó minőségű és gondozott volt. Egy-egy csendőr havi kétszáz órát, ebből éjjel hatvan-hetven órát volt szolgálatban. A járőrözést a határ menti községekben és a közöttük lévő utakon, valamint terepen látták el, gyakran kunyhókból, bunkerekből figyelmet is végeztek. A járőr nappal egyfős, éjjel viszont kéttagú volt. A határrendőrség hivatásos állományból állt. 1954 nyarától fokozatosan fiatalabb és Ausztria nyugati részéből származó csendőrökkel kezdték felváltani magyar határ menti szolgáló idősebb csendőröket. A fiatalabbak jobb kiképzést kaptak, fegyelmezettebbek és keményebbek is voltak. Az idősebb csendőrök valamivel lanyhábban végezték a szolgálatukat, gyakran mentek szolgálati idejük alatt borospincékbe, vagy a helyi lakosoknál pihentek.³

A pénzügyőr szervek parancsnoksága Bécsben volt, öt vámőri felügyelőség tartozott az alárendelt szervei közé. Ezek egyenként hat-nyolc pénzügyőri őrssel rendelkeztek, összesen negyvenegy ilyen volt. A pénzügyőrök részt vettek a határ őrzésében is, de hét közúti és hat vasúti vámhivatal is tartozott hozzájuk. Egy-egy őrs létszáma tíz és húsz fő között volt. Fegyverzetük közé tartozott a puska, a karabély, a pisztoly, a bilincs, a rakéta, a látcső és a szolgálati kutya. A ruházatuk nekik is jó minőségű volt. Szolgálati rendszerük azonos a határrendőrségével, állományuk hivatásos, de tisztviselő jellegű volt a mentalitásuk. Létszámuk huszonöt-harminc százalékkal nőtt 1954-ben.

A túldoldali határ menti lakosság többsége birtokos paraszt, korabeli szóhasználatnál „kulák” volt, és a határövezetben – az államvédelmi szervek szerint – erős volt a Magyar Népköztársaság elleni propaganda. Ügynöki kiképző gócpont közvetlenül a határ mellett nem volt. A magyar szervek szemében Salzburg, Linz, Wels, Graz, Innsbruck és Bécs volt ilyen. A korszakban szokásos származási kategóriák szerint 1953-ban főleg „lumpenproletárokat és kisparasztokat” küldtek át ügynökként az ottani kémszervezetek, de 1954-ben értelmiségi, egyházi személy, szektavezér és „kalandor” is volt közöttük. A

régebbi embercsempészek idővel ismertté váltak a magyar határőrök előtt, ezért újabban a határ menti dolgozó parasztokat küldték át ilyen célból. Repülőgépről, léggömből terjesztettek propagandaanyagot Sopron, Szombathely, Körmend, Sárvár és más nagyobb települések környékén.⁴

Nyugati viszonylatban a befelé irányuló határsértést elkövetni akaró személyek a határsértés előtt két-három nappal kifigyelték a járőrök mozgását a határvonal közelében lévő házak, pajták, gazdasági épületek padlásairól. Kiértékelték a nyomsávellenőrző járőrök sűrűségét, és következtetést vontak le a szolgálat szervezésére, esetleges sablonosságára. A határ közelében lakó vagy dolgozó személyeket, embercsempészeket, kocsmákat és malmokat is felhasználták, hogy adatokat, ismereteket, információkat szerezzenek. A határsértést a járőrök elhaladása után tíz-tizenöt perccel követték el általában, mert úgy számoltak, hogy a következő járőr csak egy-két óra múlva érkezik, és addig akár hat-nyolc kilométert is meg tudtak tenni a határsértők befelé. Gyakran két ruhát hoztak, és ha átjutottak a határon, felvették a jobbat, a kopott és koszos ruhát pedig eldobták.⁵ A határsértési módszerek közé tartozott, hogy hátrafelé haladtak, nyomaikat kis gyerekgereblyével elsimították, 4-5 cm vastag szivacsot kötöttek a lábukra, vegyszert, paprikát vagy borsot szórtak ki, hogy a nyomozókutyákat megtévezzék. Gyakran használták búvóhelyként a határon átvezető horhosokat, patakokat, patakmedreket, a határ közelében lévő kazlakat, üres házakat, kunyhókat.⁶ Ausztria viszonylatában a grazi és a fürstenfeldi FSS és a welsi 1001. sz. láger és a salzburgi CIC fejtett ki aktív tevékenységet. Legtöbbször a Magyarországról kiszökött menekülteket képezték ki kémtevékenységre, ellátták őket hamis iratokkal, majd visszaküldték az országba.⁷

Az Ausztriában végzett ügynöki felderítés eredményeként, illetve az elfogott kémek vallomása alapján huszonkét úgynevezett „*imperialista hírszerző ügynökről*” és további huszonnyolc, Ausztria területén dolgozó kutató ügynökről szereztek adatokat a magyar felderítők 1953-ban. A felderítő osztály tizennyolc konkrét ügyben végzett ekkor bizalmas ügynöki nyomozást csoport-, személyi vagy körözési dosszié keretében. További hetvenhárom olyan ügyben végeztek folyamatos ügynöki munkát, amelyben a kiszöknizni szándékozó személyek között UDB- és imperialistaügynök-gyanús egyének szerepeltek. Száztizennégy kiszökött személy hazai családtagjai, barátai, ismerősei között végeztek hálózati munkát. Nyugati viszonylatban kilenc, déli viszonylatban pedig huszonhat behatolási csatornát tartottak nyilván a felderítő szervek. Ezeken keresztül jutottak be az országba vagy távoztak az országból az ügynökök és az embercsempészek.⁸

Érdekes az is, hogy a határ túlsó oldalán lévő hivatalos szervek hogyan látták a magyar határőrizeti szervek munkáját. Az Ausztriai Amerikai Megszálló Erők különleges kétheti jelentéseket állítottak össze a magyar menekültektől szerzett az információkból.⁹ Egy menekült orvostól származtak az osztrák–magyar határ körzetére vonatkozó információk, aki az ÁVH zaklatása elől szökött Ausztriába.¹⁰

Az ő elmondása szerint Kőszeg körzetében a drótakadály előtt ötven méter szélességben teljesen kitisztították a terepet a határőrök, ezért lehetetlen volt észrevétlenül megközelíteni a határvonalat. A megfigyelőtornyok a drótakadálytól körülbelül száz méterre voltak elhelyezve, egymástól 800-1000 méterre. Ezek kétszer két méteresek voltak, négy lábon álltak, minden oldalukon keskeny ablakokkal ellátva. Az őrk létrán mentek fel a toronyba, amelyek közül néhány fényszóróval is fel volt szerelve. A határon két 160-180 centiméter magas, párhuzamos drótkerítés húzódott egymástól két méterre, és a két kerítés között is drótakadály volt. A kerítés ötméteres távolságokban merevítő kötéllel volt átlósan megerősítve. A drótok számtalan helyen át voltak vágva, és csak rendszertelenül javították őket. Az érintésre robbanó aknák és a jelzőrakéták a két kerítés között voltak lerakva. Aknák már részben rozsdásak voltak, és nem működtek jól, ritkán robbantak fel a drót érintésére. Ha valakinek elegendő ideje volt, és jó idegekkel rendelkezett, akkor az volt a legbiztosabb, ha hatástalanította az aknákat. Az egymástól harminc méterre alacsony faoszlopokon elhelyezett jelzőrakéták tíz centiméter hosszúak

voltak, és barnára festették őket. Alsó részükhöz vékony drótok vezettek, ezek a kerítéshez voltak erősítve; ha megmozdult a kerítés, a rakéták beindultak. 1951 elején szinte megduplázták a határőrséget a nyugati határon. A járőrök egy-két órás időközben követték egymást, bizonyos pontokat szabályos időközönként érintettek, így elég könnyen ki lehetett ismerni az útvonalukat. A szabályzat szerint az őrzőknak a tornyokba is fel kellett mennie, de ezt sokszor megspórolták a határőrök. A parancsnok kötelező volt naponta kétszer ellenőrizni a járőröket. Többször előfordult, hogy a katonát, aki túl közel ment a drótkerítéshez, a társa lelőtte, mert azt hitte, hogy szökni akar. A járőrszolgálat nehéz és megerőltető volt, nagy távolságokat kellett gyorsan megtenni, és gyakran előfordult az is, hogy megsebesültek a határőrök az aknáktól. A járőr kéttagú volt, a kevésbé megbízhatónak vélt határőr mellé mindig egy lelkes kommunistát osztottak be, az utóbbi géppisztollyal, az előbbi pedig puskával volt ellátva. A puskával felszerelt határőrnek kellett a géppisztolyos előtt haladnia, hogy elkerüljék a szökéseket. A megállított személyeket igazoltatták; ha gyanúsak találták, bekísérték őket az őrsre. A legcsekélyebb menekülési vagy ellenállási kísérletre lőhettek. A legközelebbi parancsnokság a kőszegi várban volt. A kőszegi vasútállomásra érkező vonatokat alaposan átkutatták a határőrök. Minden utasnak ellenőrizték az iratait az őrszobán, és aki nem rendelkezett engedéllyel, azt letartóztatták. A zöldhatáron viszont sok határőr segített a menekülőknél átjutni, és néha maguk is velük tartottak.¹¹

Enyhülés a magyar–osztrák kapcsolatokban

1953. március 5-ével, Sztálin halálával lezárult egy korszak a nyugati szomszédunkhoz fűződő viszonyrendszerben is. Az 1950 és 1953 közötti időszakban a magyar–osztrák kapcsolatok is mélyponton voltak, a két ország között a politikai, a gazdasági és a kulturális érintkezés a minimumra csökkent. Az enyhülés első jelei 1953 őszétől voltak tapasztalhatóak, amikor a határesemények, határincidensek száma érezhetően csökkent. A magyar hatóságok lehetővé tették osztrák állampolgárok kiutazását, kiadtak elítélt vagy internált osztrák személyeket. Lezajlottak az első puhatolózó megbeszélések az osztrák részről elsődlegesnek tekintett vagyoni jogi kérdésekről, amelyek a Magyarországon lévő egykori osztrák tulajdont érintették. Sztálin halála után érezhető volt a magyar diplomácia nyitási kísérlete a diplomáciai kapcsolatok esetleges rendezésére. A következő esztendőben lényegesen javultak a gazdasági kapcsolatok, és felújították a hagyományos sporttalálkozókat. 1954 decemberétől a magyar politikusok beszédeiben rendszeressé váltak a jószomszédi kapcsolatok kialakítására vonatkozó utalások. Az osztrák államszerződés megkötésének növekvő esélyével az aktivitás jelentősen fokozódott. 1955 márciusában az osztrák külügy az addigi belgrádi követet helyezte át Budapestre. Dr. Karl Braunias 1955. július 6-án látogatást tett Rákosi Mátyásnál, aki minden segítséget megígért a problémák rendezéséhez és az együttműködés bővítéséhez. Szóba került a magyar–osztrák határon uralkodó állapotok normalizálása is. Néhány hónap alatt több témakörben történt előrelépés, és 1956 januárjában vegyes bizottság jött létre a határincidensek kivizsgálására, valamint kedvező intézkedések születtek a gazdasági és a kulturális kapcsolatok, valamint a műszaki együttműködés területén. A magyar külpolitika irányítói az enyhülést és a kapcsolatok sokoldalú bővítését szolgáló elképzeléseket fogalmaztak meg ebben az időben.¹²

A volt antifasiszta koalíció vezető országai 1955. május 15-én megkötötték Bécsben Ausztriával az államszerződést, és az 1955. július 27-én életbe lépett, miután az osztrák parlament, majd a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak is ratifikálták. A szovjet hadsereg egységei szeptember 19-én elhagyták Ausztriát, és október 21-én az amerikai csapatok is távoztak. Az osztrák parlament október 26-án egyhangú szavazással törvénybe iktatta az örök semlegességről szóló törvényt.¹³ Megszűnt Ausztria megszállása, elismerték semlegességét, amelyet a négy nagyhatalom garantált. Magyarország is elismerte és méltatta az osztrák semlegességet, de valójában nem volt teljes a bizalom a két ország között. Ezt fejezte ki, hogy még az államszerződés megkötésének évében, 1955-ben nagy határőrizeti erőket csoportosítottak át a déli

részekről nyugatra, az osztrák határ közelébe. Erről a Politikai Bizottság 1955. július 7-ei ülésén döntöttek a jelen lévő pártvezetők: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Apró Antal, Ács Lajos, Szalai Béla, Kovács István, Mekis József, Bata István, Piros László, Vég Béla és Matolcsi János. „A nyugati határszakasz határőrizetének megerősítésére, belső átcsoportosítás útján” című javaslat előadója Piros László volt, és meghívták az ülésre Valencsák Jánost és Kőrösi Györgyöt is. A javaslatot a Politikai Bizottság elfogadta.¹⁴

A javaslat a nyugati határszakaszt a határőrizet szempontjából a legfőbb, legaktívabb iránynak nevezte. A határszakasz szilárd, biztonságos őrzésének jelentősége az utóbbi időben növekedett, az osztrák államszerződés megkötése miatt előállott új helyzet miatt. Piros László hangsúlyozta, hogy az osztályharc éleződése következtében nyugat felé növekedett a határsértési kísérletek száma, továbbá várható, hogy a nyugati határszakaszon keresztül az imperialista hírszerző szervek is aktívabb tevékenységet fognak folytatni.¹⁵ Ennek megakadályozása érdekében a személyi állomány szolgálatellátásának javítását, a csapatok erkölcsi, politikai állapota színvonalának növelését, a politikai nevelő és felvilágosító munka megjavítását tűzték ki célként. Szükséges volt azonban a fentiek mellett a nyugati határszakasz létszámbeli megerősítése is. 1955-ben a 355 kilométer hosszú osztrák határszakaszon 2 határőrkerület alárendeltségében 6 zászlóalj, 44 őrs és 3 forgalomellenőrző pont volt. A szervezetszerű összlétszám ekkor 4047 fő volt, beleértve a tiszteket, a tiszthelyetteseket és a legénységi állományt is.¹⁶ A nyugati határszakaszon lévő határőr egységek létszámát 5058 főre emelték. Az 1011 fős létszámnövekedést a déli, az északi és a keleti határszakaszon lévő egységek átcsoportosításával érték el. A déli szakaszcsoportosítás mintegy 600 főt, míg az északi és keleti határról körülbelül 400 főt csoportosítottak át a nyugati határra. 1955. augusztus 1-jéig kellett végrehajtani az átcsoportosítást. A csornai és a zalaegerszegi határőrkerületben létrehoztak 11 darab, egyenként 60 fős új határőrsöt, a többi helyen pedig felemelték a létszámot. Az operatív, a hálózati és a felderítő munka megerősítése érdekében a csornai és a zalaegerszegi határőrkerület-parancsnokság felderítő apparátusának létszámát is megnövelték. Az új őrsök elhelyezését a lehető legkisebb költséggel akarták megoldani a meglévő elhelyezési lehetőségek maximális kihasználásával, de azért a Belügyminisztérium 1956. évi és 1957. évi beruházási tervébe is belevették az új őrsök felépítését.¹⁷

Ausztria és hazánk viszonyának javulását az is elősegítette, és Magyarország nemzetközi elismerésének kezdetét jelezte, hogy 1955. december 14-én felvették hazánkat az ENSZ-be. Nemzetközileg ugyanakkor elfogadhatatlan volt, hogy egy semleges országgal szemben katonai védelmi rendszernek minősülő határberendezések legyenek továbbra is a határon. A továbbiakban nem volt igazolható a drótakadály és az aknamező. Hruscsov meghirdette a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésének elvét, kimondta, hogy a háború nem elkerülhetetlen. Mindez kedvezően hatott a feszültség enyhülésére az osztrák határszakaszon is. Az SZKP XX. kongresszusán Jugoszláviát felmentették a korábbi vádak alól, és ismét a szocialista világrendszer részének fogadták el.¹⁸ Ez szükségtelenné tette a vasfüggönyt a déli határon. A megváltozott nemzetközi helyzetben Magyarország szomszédos államokkal való kapcsolatában lehetővé és szükségessé vált a műszaki határfelfelszámolás, amit Ausztria a két ország közötti viszony döntő tényezőjének tekintett.

A magyar–jugoszláv viszony rendeződése

Sztálin halála után a szovjet pártvezetés az egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy rendezze a szovjet tömb országainak viszonyát Jugoszláviával. Első lépésként a diplomáciai kapcsolatokat állították helyre, 1953. június 17-én Moszkva bejelentette, hogy kinevezték az új belgrádi nagykövetet, V. A. Volkovot, és hamarosan elutazott Moszkvába az új jugoszláv nagykövet, Dobrivoje Vidic is. 1954. június 22-én Hruscsov az SZKP KB nevében levélben javasolta a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi bizottságának, hogy állítsák helyre a párt- és az állami kapcsolatokat a két ország között, és ennek érdekében hajlandó volt személyesen is találkozni Titóval. Az érintett pártok

egyvetértésével 1956 áprilisában feloszlatták a Tájékoztató Irodát, ezt követően Tito elfogadta a szovjet pártvezetés meghívását, amit Moszkvában április végén jelentettek be. Május végén leváltották Molotov külügyminisztert, aki az egyik fő ellenzője volt a szovjet pártvezetésben a jugoszlávokkal való megbékélésnek. A jugoszláv államelnök 1956. június 2-án érkezett a Szovjetunóba, ahol három hetet töltött tárgyalásokkal. A tárgyalásokról kiadott közös nyilatkozat azt mutatta, hogy a jugoszlávok érvényesíteni tudták álláspontjukat, amely a JKSZ önállóságára, függetlenségére és a pártok egyenjogúságára vonatkozott.

A szovjet–jugoszláv közeledés természetesen nagy hatással volt Jugoszlávia és Magyarország viszonyának alakulására is. Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, 1953. július 13-án a magyar kormány elfogadta azt a jugoszláv javaslatot, hogy a sok feszültséget okozó és áldozatot szedő határincidensek megszüntetése érdekében hozzanak létre magyar–jugoszláv vegyes bizottságot, és állítsák helyre a határjeleket, illetve engedjék vissza a magyar hajókat a Tisza jugoszláviai szakaszára. Háromhetes tárgyalás eredményeként 1953. augusztus 28-án megszületett az egyezmény a határincidensek megelőzéséről, kivizsgálásáról és a határon történő váratlan események rendezésének módjáról. A megállapodás eredményeként fokozatosan javult a helyzet a közös határon, és 1955-re gyakorlatilag megszűntek az incidensek. 1953. augusztusában magyar kezdeményezésre felújították a diplomáciai kapcsolatokat. 1953. szeptember 9-én Kurimszky Sándor lett a belgrádi magyar követ, a budapesti jugoszláv misszió vezetésére pedig Dalibor Soldatic kapott megbízást. 1954. január 20-án a két kormány képviselői Szabadkán egyezséget kötöttek a határjelek felújításáról is. A kereskedelmi kapcsolatok ismételt felvételére 1954. áprilisában és májusában került sor, lassan újjáéledt az árucere-forgalom. A viszony javulása 1954. őszén újabb lendületet kapott, az MDP PB 1954. október 14-én határozatot hozott, amelyben támogatta a szovjet kormány Jugoszláviával kapcsolatos politikáját, és feloszlatta a jugoszláv emigráns csoport szervezetét, betiltotta a lapját, és utasítást adott a Jugoszlávia és Tito elleni propaganda beszüntetésére. Az intézkedések hatására a nyílt ellenségeskedés megszűnt. 1954. november 29-én a jugoszláv nemzeti ünnep alkalmából békülékeny hangvételű cikk jelent meg a *Szabad Népb*ben, a jugoszláv követségen rendezett fogadáson Nagy Imre és Rákosi Mátyás vezetésével az egész magyar politikai vezetés megjelent.

1955. tavaszán azonban szektás, dogmatikus fordulat következett be a magyar pártvezetésben, az irányítás ismét a Rákosi–Gerő-csoport kezébe került. Nagy Imrét 1955. április 18-án leváltották a kormány éléről, utóda a Rákosi hívének számító Hegedűs András lett. A két ország közötti viszony javulása megtorpant, lelassult, ugyanis Rákosi és a magyar pártvezetők nem voltak hajlandók elítélni a magyar párt Jugoszláviával kapcsolatos hibás politikáját. 1955. második felében és 1956. tavaszán gazdasági kérdések álltak a két ország kapcsolatának előterében. A jugoszláv fél a további előrelépés feltételeként az elmaradt jóvátétel megfizetését és a gazdasági kapcsolatok megszakadása miatt keletkezett kár megtérítését szabta. A többször megszakadt tárgyalások eredményeként Magyarországnak öt év alatt 85 millió dollárt kellett fizetnie áruszállítások formájában a kereskedelmi tartozások és a jóvátétel fejében.¹⁹ A Politikai Bizottság 1956. január 18-án tárgyalta először a déli határsáv megszüntetéséről Piros László előadásában.²⁰ Tekintettel a magyar–jugoszláv viszonyban beállott pozitív változásra, Piros a továbbiakban nem tartotta indokoltnak déli viszonylatban a 15 kilométeres határsáv fenntartását, és a megszüntetését javasolta. Az ehhez kapcsolódó BM-rendeletet 1956. február 29-éig kellett kidolgozni és a Minisztertanácshoz felterjeszteni. 1956. március 8-án titkos minisztertanácsi határozat született a 15 kilométeres határsáv megszüntetéséről a jugoszláv határon. Az MDP Központi Vezetősége 1956. április 6-án értesítette a megyei pártvezetőket, hogy a Minisztertanács a magyar–jugoszláv viszony rendeződése miatt március 12-én megszüntette a déli határövezetet. A rendelkezéseket dobolás vagy hangszóró útján hirdették ki, valamint a sajtóban is megjelentették.²¹

A határőrizet változásai

1954–1955 folyamán a belügyminiszter parancsa szerint a felderítést tovább kellett erősíteni és fokozni a határövezetben, elsősorban a fő irányokban. Minőségi ügynöki hálózat építésére törekedtek továbbra is, a határon túli felderítő munka megjavítása mellett. Végre akarták hajtani a határon túli ügynökök helyes, céltudatos kiválasztását és telepítését. Fontos feladat volt a határsávban élő ellenséges ügynökök és a készülő határsértések leleplezése. A kerületek és a zászlóaljok felderítő szerveit igyekeztek megerősíteni képzett felderítő tisztekkel.²²

1955 júliusában átalakították a felderítő szervezetet, a felderítő osztályt Felderítő Főosztállyá léptették elő. Az 1. és 2. kerületnél a felderítő alosztályok helyett osztályokat szerveztek, amelyeket átcsoportosítással megerősítettek. A déli kerületektől 12 felderítő tiszteket helyeztek át a nyugati határon lévő 1. kerülethez, és további 13-at a 2. kerülethez. A hálózati munkába bevonták a kerületi, a zászlóalj- és az őrsparancsnokokat is, de ilyen feladatot kaptak a törzsfőnökök is. A felderítő apparátus létszáma 215 fő volt ekkoriban. 1955-ben 26 főt bocsátottak el alkalmatlanság miatt, további 11 operatív munkást pedig a racionalizálás során „építettek le”.²³

Hiányosságként rótták fel a felderítő apparátus számára, hogy a külső felderítő munka során az ügynökök nem a fő feladatok elvégzésére voltak irányítva, az ügynökök felderítési lehetőségei és képességei nem voltak megfelelőek. A felderítő tisztek egyfajta lánc-elv alapján csoportosan szerveztek külső ügynöki hálózatot, ami gyors dekonspirációhoz és lebukásokhoz vezetett. A külső ügynököket rendszerint összekötő és utazó ügynökök segítségével szervezték be rokoni kapcsolataik felhasználásával.²⁴

A külpolitikai változások természetesen hatással voltak a határőrizetre is, az alapvető cél, a határok résmentes lezárása azonban nem változott. 1955. május 27-én Valencsák János államvédelmi vezérőrnagy, a Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka utasítást adott ki, s értékelése szerint a nemzetközi helyzetben beállt változások, „a Szovjetunió vezette Béketábor eredményei fokozott aktivitást váltottak ki a belső és külső reakciós erők részéről”.²⁵ A Határőrség a korábbi elvek szerint fokozott éberséggel válaszolt a „kihívásra”. Az informátorhálózat figyelmét a határsávban megjelenő személyek és a helyi lakosok közül kiszökni akarók felé irányították, az ügynököket a pályaudvarokra küldték, és utaztatták őket, hogy adatokat szerezzenek a készülő határsértésekről. A határőrség hálózaton kívüli segítői, a hazafias csoportok tagjai is fokozottan ellenőrizték az idegen személyeket vagy a lakosság körében megnyilvánuló ellenséges tevékenységet, különösen a szovjet–jugoszláv tárgyalásokkal kapcsolatban. A felderítő alosztály vezetője minden nap 8 óráig jelentést készített a kerület eseményeiről és a lakosság hangulatáról.²⁶

A BM Kollégium megállapítása szerint a határőrség felderítő szervei az 1954–1955-ös határőrizeti évben értek el eredményeket a hálózati operatív munka megjavítása és a határőrizet megszilárdítása terén.²⁷ A felderítő szervek szakmailag és politikailag képzett operatív tisztekkel erősödtek, és javult az ügynöki beszervezések száma és minősége is.²⁸ Céltudatosabbá vált a hálózat építése, és megfelelő munkakapcsolat alakult ki a Belügyminisztérium operatív szervei és a határőrség felderítő szervei között. Ugyanakkor a határőr kerületek felderítő szervei nem tanulmányozták eléggé a kerület operatív helyzetét, és a főirányokban még mindig kevésnek találták a hálózat létszámát, és az állomány minősége sem tette lehetővé, hogy kellően átfogják a határ mentén élő úgynevezett ellenséges kategóriák tevékenységét.²⁹ A BM Kollégium megállapítása szerint az operatív tisztek gyakran megsértették az operatív munka alapvető módszereit, munkájuk ritkán volt tervszerű és átgondolt. A vezetők nem végezték megfelelően a felderítő tisztek munkájának rendszeres irányítását és ellenőrzését. Alacsonyak voltak a beosztottakkal szemben támasztott követelmények, laza volt a katonai fegyelem, és az operatív intézkedések megengedhetetlenül lassúak voltak. A kerületi parancsnokok és az önálló zászlóaljok parancsnokai háromhavonta beszámoltak a kerület felderítő munkájáról a Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokának a Felderítő Főosztály

vezetőjének jelenlétében, és gyakorlati operatív továbbképzést kellett nekik szervezni. A Felderítő Főosztály feladata volt továbbá, hogy operatív instrukciót dolgozzon ki a felderítő tisztek részére. A legális utazási lehetőségek szélesedésével párhuzamosan ki kellett dolgozni az összekötő ügynökök foglalkoztatási tervét, be kellett szervezni azokat az osztrák személyeket, akik a szomszéd ország tizenöt kilométeres határterületéről jöttek Magyarországra szolgálati vagy rokonlátogatási céllal. A nyilvántartott ember- és árucsempészek közül a legmegfelelőbbeket szintén be kellett szervezni, hogy a határon átvezető behatolási csatornákat és határkapukat felderítsék. A határsávban élő összes osztályidegen személyt fel kellett deríteni, és közülük is be kellett szervezni az arra alkalmasakat, ugyanakkor meg kellett szüntetni a párttagok céltalan és tömeges beszervezését.³⁰

Az ügynökség létszáma 1955-ben

A határon túli felderítés terén foglalkoztatott ügynökök létszáma 1955. szeptember 1-jén negyvenöt fő volt. Ebből tizennégy telepített, huszonnyolc utazó és három összekötő ügynök volt. Az 1953-as állapothoz képest tizenkét külső ügynököt zártak ki a hálózathoz alkalmatlanság vagy dekonspirálódás miatt. A hálózat nyolc tagja az osztrák határőrizeti szervek vonalán, határkapuk és embercsempészek felderítésében és feldolgozásában vett részt. A hálózat többi része általános felderítő munkát végzett. A magyar szervek 1954-ben és 1955-ben nyolcvankét esetben küldtek át Ausztriába összekötő vagy utazó ügynököt, és kétszázötvenkét esetben fogadtak telepített ügynököt Ausztriából.³¹ Az egyik ilyen alkalommal a határőrség felderítő osztálya 1954. január 23-án Sopronban, a Pannónia Szállóban két határon túli ügynököt fogadott. Az egyik ügynök szeretett volna találkozni a feleségével, amit engedélyeztek is neki. A beszélgetés ellenőrzése érdekében három napra operatív technikát szereltek az egyik szobába.³² Az ilyen találkozók során a magyar felderítő szervek adatokat szereztek Burgenland tartomány határőrizeti szerveinek felépítéséről, elhelyezkedéséről, vezetőiről, fegyverzetükről és határőrizeti rendszerükről. Az információk alapján egy ügynököt és két embercsempészt fogtak el, akik Magyarországra akartak átszökni. További négy embercsempészt és négy határsértőt kerítettek kézre, akik Magyarországról akartak kiszökni. Hajós ügynökök segítségével egy embercsempészésre alkalmas rejtekhelyet és nagyobb mennyiségű csempészárut derítettek fel. A felderítő tisztek részére 1955. július 1-jei hatállyal kidolgoztak egy intézkedési tervet, amelytől a határon túli felderítő munka javulását várták.³³ Az Ausztriába történő telepítés során a szélesedő legális kiutazási lehetőségeket akarták felhasználni. Az összekötő és utazó ügynököket útlevéllel szándékoztak utaztatni rokonlátogatás címén, előtte a korábbiaknál alaposabban kiképezték őket. Fokozottan tanulmányozták az Ausztriából a határövezetbe érkező rokonlátogatókat is. A külső ügynököket találkozási lakásban igyekeztek beszámoltatni; ha csak egy-két órára jöttek át, akkor bunkert biztosítottak számukra a határ mellett.³⁴ A magyar felderítő szerveknek szándékában állt az osztrák fináncok és csendőrök közé is beépülni, illetve a túloldalon élő csempészek között hálózatot építeni.³⁵ Feldolgozás alá vonták és be akarták szervezni azokat az osztrák személyeket, akik a határ 15 kilométeres körzetéből jártak át Magyarországra dolgozni, vagy rokonlátogatás céljából jöttek hozzánk.³⁶

A határsértők egyre gyakrabban használták fel Győrből a GYSEV vonalán, illetve Hegyeshalomból és Sopronból a MÁV-vonalán Ausztriába közlekedő vasúti szerelvényeket és azok kísérő személyzetét az országból való kiszökésre és kémkedésre. Az illetékes szerveknek biztosítaniuk kellett a fenti csatornák teljes lezárását.³⁷

A belső vonalon, vagyis a belső felderítés területén foglalkoztatott hálózat létszáma 1955. szeptember 1-jén 3491 fő volt, köztük 407 ügynök, 2612 informátor és 370 rezidens. A határőrizeti szervek 232 rezidentúrát működtettek 509 fővel, és ekkor már 102 T-lakással is rendelkeztek. Az 1953-as állapothoz képest a hálózat létszáma tehát 1854-ről 3491 főre növekedett. A különbség 1637 fő volt, és közben 302 hálózati személyt ki is zártak dekonspirálódás vagy együttműködés megtagadása miatt. A hálózat

30,6 százaléka, vagyis 1068 fő volt tagja az MDP-nek, akik főként erdészek, vasutasok, éjjeliőrök, valamint mező- és útőrök voltak.

Összesen 327 ügy állt feldolgozás alatt, ebből 243 körözési dosszié, 7 személyi dosszié, 3 csoportdosszié és 74 ellenőrzési dosszié keretében. Leggyakrabban embercsempészt, kémkedést vagy éppen kiszökést tervező személyek ügyét dolgozták fel. A határsávban lakók közül 11 364 embert tartottak nyilvántartásban nyugati kapcsolatok miatt, de ezen kívül 11 934 horthysta katonatiszt, csendőr és rendőr, 5586 kulák, 1043 Nyugatra szökött személy és 176 embercsempész szerepelt még a nyilvántartásban.

1954 és 1955 folyamán 14 körözési ügyet realizáltak, elfogtak 8 imperialista ügynököt, 14 embercsempészt, 37 árucsempészt, és felszámoltak egy határkaput 5 polgári személlyel és 7 határőrrel. További 122 személyt derítettek fel, akik azt tervezték, hogy elhagyják az országot. Közülük 51 főt letartóztattak, és őrizetbe vettek 3 olyan személyt is, akik fegyverrel akarták megkísérelni a kiszökést. Hálózati adatok alapján 1954-ben 325 főt fogott el a határőrség, ami az összes letartóztatott 28,4 százalékát jelentette. A határőrség felderítő szervei 1955-ben 164 ügyet adtak át a BM illetékes operatív szerveinek.

A belső vonalon még mindig nagy számban fordult elő büntetlen határsértés a határsávban lakó személyek részéről is. A felderítő szervek nem tudták felfedni a szándékukat, ahogy az embercsempész, ügynökgyanús személyeket sem. Hiányoztak a kvalifikált ügynökök, nem dolgoztak ki ügynöki kombinációkat és feldolgozási terveket sem. Kevés volt az ellenséges kategóriákból beszervezett ügynök, és túl sok volt a párttag. Az ügynöki operatív intézkedések megengedhetetlenül lassúak voltak.

Minőségi ügynököket akartak beszervezni az ellenséges kategóriákból, mert a párttagok nem rendelkeztek megfelelő hírszerző lehetőséggel közöttük. Megerősítették a rezidentúrákat, a minőségi ügynökökkel T-lakásban találkoztak. A határőrség felderítő szerveinek el kellett sajátítani a hálózati szabályzatot, vagyis *Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei* című belügyminiszteri parancsot.³⁸ A szabályzat az ügynököket a feladataiknak megfelelően különböztette meg: így volt belső ügynök, utazó ügynök, beszervező ügynök, kutató vagy felismerő ügynök, összekötő ügynök, informátor, rezidens. Az ügynökséggel folytatott normális és minőségi munka biztosítása érdekében az államvédelmi szervek szükséges mennyiségű konspirált és találkozási lakást is szerveztek, amelyek megfeleltek az ügynöki munka követelményeinek.

A Felderítő Főosztálynak szorosabban kellett ellenőriznie a kerületi felderítő osztályokat. A Felderítő Főosztály vezető tisztjeinek legalább kéthavonta segítő gyakorlati ellenőrzéseket kellett végrehajtaniuk a felderítő osztályok és alosztályok területén.

A Határőrség hálózaton kívüli kapcsolatai

*„Csak az a munka lehet eredményes, amelyet a nép támogat.”*³⁹ A határőrség hálózaton kívüli kapcsolatai alatt az úgynevezett együttműködő csoportokat vagy hazafias csoportokat, azaz az önkéntes határőröket kell érteni.⁴⁰ A határőrség a feladatainak ellátása érdekében igénybe vette a határ közelében élő polgári lakosságot is. A helyi lakosság segítségére főként a határsértők felkutatásában és felderítésében tartottak igényt. A határőrség számára nem volt könnyű megnyerni a határ mentén lakó emberek bizalmát és segítségét, ugyanis folyamatosan komoly sérelmeket szenvedtek el az itteni lakosok a testülettől. A határ menti községekben hazafias csoportokat akartak szervezni a délszláv és a német lakosság körében is. Ezek feladata a határőrséggel való együttműködés volt.⁴¹

A határőrizet eredményes ellátása érdekében a határőrség egységei támaszkodni akartak a határ mentén élő, korabeli szóhasználatnál élve *„demokratikusan gondolkodó”,* hazafias érzelmű, dolgozó lakosságra is.⁴² A lakosság bevonása a határőrzés munkájába teljesen

nyílt és propagandisztikus volt. Elsősorban a munkásokat, a dolgozó parasztokat, a „néphez hű” értelmiséget, az erdőőröket, a gátőröket, valamint a határövezetben dolgozó pénzügyőröket akarták bevonni az együttműködésbe. Azt várták tőlük, hogy jelentsék a határőr őrsnek a határon észlelt mozgást, a határ közelében található utakon látott idegeneket, a határsértőket támogató helyi lakosok nevét, a rejtett utakat, a búvóhelyeket, a határsértők módszereit, a készülő határsértést vagy annak gyanúját. Felfedezett és menekülő határsértők üldözésében, körülkerítésében és elfogásában, területek átfésülésében és lezárásában is segítséget kértek a helyi lakosságtól. A szervező és felvilágosító munka során egész csoportokat hoztak létre, amelyeket politikailag és szakmailag is igyekeztek kiképezni a feladatra. Ehhez igénybe vették a párt, a DISZ és a „szovjet határőrök gazdag tapasztalatait” is. A határőrséget támogató lakosságot meg is jutalmazták, ha módszeresen, önkéntesen és szívesen támogatta a határséget, és konkrét, megfogható eredményt hozott a segítség. A jutalom lehetett például csizma, malac, ruhadarab vagy éppen könyv is. 1950-ben egyébként 49 határsértőt fogtak el a határőrizeti szervek a lakosság segítségével.⁴³ Az egyik bolhói lakos 1951. október 23-án egy öltönyruhát kapott jutalomként, mert részt vett egy eredményes elfogásban.⁴⁴ 1951. április 27-én az 5. kerület parancsnoksága kétszáz forint értékű fehérművel jutalmazta az egyik állomásfőnököt, aki közreműködött egy határsértő elfogásában.⁴⁵

A lakosság bevonása a határőrizetbe azonban nem ment olyan egyszerűen, ahogy a pártvezetők és a határőr parancsnokok gondolták, pedig a helyi lakosság hazafias tevékenysége a határőrizet fontos eszköze lett volna. A nevelő és felvilágosító munka hiánya miatt azonban ez nem érvényesülhetett kellő mértékben.⁴⁶ A hazafias csoportok számára ugyanis sok helyen nem volt olyan felelős kinevezve, akihez fordulhattak volna az őrsnél, a zászlóaljnál vagy a kerület tiszti állományánál. De a szervezés is vontatottan haladt, ezért kevés volt a hazafias csoportok létszáma a fő irányokban és a mélységi területeken. A zászlóaljak és a kerületek nem foglalkoztak kellőképpen a csoportok szervezésével, nem ismerték a számukat és a helyüket.

A határőr alakulatok pártszervei állandó agitációs és propagandamunkát fejtettek ki a hazafias csoportok szervezése érdekében. Ezenkívül a Népművelődési Minisztérium feladata volt többek között, hogy népszerűsítse a határőrséget filmekben, színdarabokban, illetve a rádióban és a sajtóban.⁴⁷ A politikai munkások neveléssel, lelkesítéssel és folyamatos felvilágosító munkával akarták elérni, hogy minél több hazafias csoport jöjjön létre, a működő csoportoknak pedig rendszeres eligazítást tartottak. A politikai tisztek állandó, széles körű nevelőmunkát folytattak az új csoportok felállítása érdekében, elsősorban a főirányokban és a mélységi területeken, valamint az utak és a vasútvonalak mentén. A forgalomellenőrző pontok parancsnokai is kötelesek voltak ilyen csoportokat szervezni. Az őrsök 3–5 kilométeres körzetében az őrsök tisztjei, 15 kilométeres mélységig pedig a zászlóalj és a kerület tisztjei, parancsnokai és politikai tisztjei voltak felelősek a szervezésért. Csoportfelelősöket neveztek ki, akik kötelesek voltak állandóan a csoportjukkal foglalkozni, ehhez gyakran tervet is kidolgoztak. A hazafias csoport tagjairól felvételük előtt jellemzést készítettek, amit az előjáró parancsnokhoz is felterjesztettek. Egy-egy helység lakosai vagy egy-egy üzem, állami gazdaság, termelőszövetkezet dolgozói alkottak többnyire egy csoportot. Ha harminc főnél több önkéntes határőr volt egy csoportban, akkor megosztották a társaságot, és két vagy több csoportot hoztak létre. A legtekintélyesebb tagot nevezték ki csoportvezetőnek, de arra vigyáztak, hogy főleg szegény- vagy középparasztokat vegyenek fel a csoportokba. Hálózati személy nem lehetett tagja a csoportnak, és szigorúan tilos volt osztályidegen vagy demokráciaellenes személyeket felvenni.

A hazafias csoportok feladatai közé tartozott a 15 kilométeres határövezetben megjelenő idegen személyek jelentése vagy elfogása. Razzia esetén bevonhatták őket a határőrizetbe a passzív irányokban, de bizonyos területek lezárásában és határsértő személyek felkutatásában is részt vehettek: vezetők, összekötők vagy felismerők lehettek.⁴⁸ Határsértő kutatásakor elsősorban felvilágosítás és segítségnyújtás volt a

feladatuk, de akár gyanús személyek elfogásában is közreműködhetnek. Az eredményes segítségért tárgy- vagy pénzjutalomban és dicséretben részesítették őket. A hazafias csoportokról nyilvántartást is vezettek. A zászlóaljnál, a kerületnél, az őrsökön és a forgalomellenőrző pontokon külön dossziében helyezték el az őrs tisztjeinek irányítása alatt álló hazafias csoportok tagjainak a névsorát, nyilvántartásukat és a velük való foglalkozás tervét.⁴⁹

1952-ben 802 hazafias csoportot tartott nyilván a határőrség, a létszám pedig 12 045 főre rúgott. 1953 novemberében országosan már 930 ilyen csoport működött mintegy 13 590 fővel.⁵⁰ 1952-ben az elfogott határsértők tíz százalékát, 1953-ban pedig tizennégy százalékát a hazafias csoportok tagjai kerítették kézre.⁵¹ 1952. augusztus 12-én a zalaegerszegi határőr kerület területén 555 tagja volt az együttműködő csoportoknak. Az 1. határőr kerület működési területén 1954-ben 68 hazafias csoportot működtettek a határőrizeti szervek 830 fővel. Nyolcvanöt százalékuk a határ közelében, tizenöt százalékuk pedig a határövezet mélységében helyezkedett el.⁵² Szombathelyen, 1956. március 17-én készült az a kimutatás, amely szerint a 3. határőr kerület megalakulásával a szombathelyi és a kőszegi zászlóaljaktól a kerület átvette a hazafias csoportokat is. Összesen 39 csoportot sorolt fel a dokumentum 689 fővel. Településenként egy-két csoport létezett 10 és 33 fő közötti létszámmal, így egy csoportra átlagosan 15 tag jutott.⁵³

A későbbiek folyamán is nagy hangsúlyt fektettek a határőrség társadalmi kapcsolatainak a fejlesztésére. 1955 áprilisában a BM Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka ismételtén megparancsolta a hazafias csoportok fokozott szervezését, mivel a helyi lakosság a területi és személyi ismeretek birtokában jelentős segítséget adhatott a határőrizethez. A polgári lakossággal és a hazafias csoportokkal való foglalkozás megjavítása érdekében egy módszertani útmutatót is kiadtak a határőrség vezetői.⁵⁴ Az útmutató szerint az őrs parancsnokának és politikai helyettesének volt a feladata, hogy személyesen keresse fel a falu vezetőit, így például a párttitkárt, a tanácselnököt, a DISZ-titkárt vagy éppen a község élénjáró dolgozóit, és kérje segítségüket az önkéntes csoportok szervezéséhez. A beszélgetés során hangsúlyoznia kellett, hogy a hazafias csoportokban való részvétel megtisztelő feladat. Tájékoztatást kérhetett a falu általános helyzetéről, összetételéről, nemzetiségi és foglalkozási megoszlásáról, a párthoz és a népi demokráciához való viszonyáról. A helyi párt- és DISZ-titkárt meg kellett kérnie, hogy az aktívákon keresztül folytasson agitációt a hazafias csoportokba való belépés érdekében. Agitációs feladatokat kellett ellátniuk az őrs aktíváinak és harcosainak is. Az agitációs munka eredményét figyelembe véve össze kellett hívni azokat, akik önként, saját elhatározásuk alapján részt akartak venni a hazafias csoportok munkájában. A csoportért felelős tiszt, őrsparancsnok vagy a politikai helyettes előadást tartott a hazafias csoport feladatairól. A belépő tagokat nyilvántartásba vették, a területileg illetékes felderítő tiszt pedig felülvizsgálta a személyüket. A névjegyzéket a zászlóalj- és a kerületi parancsnoknak is jóvá kellett hagynia.

A csoportokat munkahely szerint szervezték meg, külön csoportot alkottak a tézesek vagy a vasútállomás dolgozói, illetve az egyénileg gazdálkodó parasztok. A csoport tagjai közül jelölték ki a vezetőt, többnyire egy tekintélyes párttagot, lehetőleg egy „*politikailag fejlett elvtársat*” választottak ki. Állandóan tanították és nevelték a hazafias csoportokat, előadásokat tartottak nekik. A feladataikat viszont úgy határozták meg, hogy az ne akadályozza a munkájukat. Az összeköttetést és a munkamegosztást is igyekeztek megszervezni a hazafias csoport tagjai között: például a szövetkezeti kocsmá vezetője figyelte, hogy kik jelentek meg a kocsmában. Ugyanakkor egy másik csoporttag azt figyelte, hogy nem mennek-e az idegenek valamelyik falubeli osztályidegen személy, korabeli szóhasználattal „kulák” házához. A kulturális lehetőségek javításával is igyekeztek kedvet teremteni a tagsághoz, sok helyen meg kellett szervezni a falu és az őrs közötti kultúrkapcsolatot. „*A harcosok kapcsolódjanak be a falu fiataljai által rendezett kultúr- és tömegmegmozdulásokba.*”⁵⁵ Az ilyen alkalmakból aztán gyakran nézeteltérés, időnként pedig verekedés lett a határőrök és a falu fiataljai között. Az

úgynevezett hazafias csoportok feladata volt tehát a határ mentén és a mélységi területeken is, hogy a határőrség segítségére legyenek.⁵⁶

A „hazafias csoportok” továbbfejlesztése

1956. április 24-én keletkezett az a javaslat, amely szerint az önkéntes határőr csoportokat tulajdonképpen az önkéntes rendőri egységek mintájára szervezték volna meg.⁵⁷ Az önkéntes határőrök feladatai közé tartozott ekkor már az is, hogy járőrszolgálatot lássanak el a határőr járőrparancsnok vezetésével. A határővezetben végzett munkák, köztük a mezőgazdasági munkák, építkezések, halászat, nádaratás felügyelete, de a határ menti községek kivezető útjainak lezárása vagy éppen az okmányellenőrzés is szóba jöhetett.

Elsősorban a határvonaltól számított öt kilométeres távolságban lévő községek lakói közül szerveztek ilyen csoportokat. Minden tizennyolcadik életévét betöltött férfi tagja lehetett az önkéntes határőri szervezetnek, de a katonaviseltek természetesen előnyben voltak. A párt-, a DISZ vagy a tanács javaslata alapján leszerelt határőrök, katonák, államvédelmi ellenőrzésen átesett megbízható, nagykorú férfiak kerülhettek a hazafias csoportokba. A csoportok szervezését, megalakítását, a tagok bevonását a kerületi parancsnokok végezték, és hagyhatták jóvá. A párt- és a tanácsi szervek, valamint sokszor a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség szervezeteinek a segítségével választották ki a jelölteket, az államvédelmi szervek meghallgatása után. A határőrségtől vagy a belső karhatalomtól leszerelt tiszthelyettesek és határőrök, továbbá tanácstagok, mező-, erdő- és vadőrök, DISZ- és MÖHOSZ-aktívák, illetve fegyvertartási engedéllyel rendelkező és köztisztviselőként álló állampolgárok lehettek tagok. A hely-, a terep- és a személyi ismeret jelentős súllyal esett latba. Büntetett előéletűek, eljárás alatt álló osztályidegenek, csempészéssel, embercsempészéssel foglalkozó személyek nem lehettek tagok.

Szolgálati igazolvánnyal is el akarták látni az önkénteseket, és igazoltatási joggal ruházták volna fel őket az elképzelés szerint. Társadalmi munkában, hazafias kötelességként végezték a munkájukat, és jutalomban vagy kitüntetésben is részesülhettek. Az önkéntes határőr a felvétele után, hat hónapi tagság után nyilatkozhatott, hogy akar-e továbbra is szolgálatot teljesíteni. Ha igen, akkor igazolványát újabb hat hónapra meghosszabbították, ha nem vállalta a feladatot, akkor bevonták az igazolványt. Önálló intézkedésre nem volt joga, a járőrparancsnok vagy járőr-csoport parancsnokának az utasítását kellett végrehajtani. Legfontosabb feladatuk a határsértők felfedése és a járőr értesítése volt. Az őrsre nem lehetett berendelni őket, és nem lehetett ott tartani nekik az eligazítást. Szolgálatuk idején hatósági közegnek tekintették őket. Bűncselekmény elkövetése, határsértés vagy csempészség kísérlete esetén kizárták őket a szervezetből.

A csoportokat továbbra is községenként, települési egységenként, üzemenként, térszékenként hozták létre, ki kellett jelölni a vezetőjüket és két helyettesüket a szolgálatot legjobban ellátó és politikailag legképzettebb tagokból. A csoportvezetőket a területileg illetékes őrsparancsnok irányította és ellenőrizte. Határőrizeti feladatok ellátásában, a csempészet megakadályozásában is segítettek az önkéntesek a határőröknek. Támogatták a határőr járőrt a harci feladata ellátásában, szolgálati kötelességeinek teljesítésében. Az önkéntes határőrök munkáját az őrs parancsnoka szervezte meg, irányította és ellenőrizte a szolgálatukat.

Szolgálati feladataik közé tartozott, hogy járőrtársként a mélységi terület ellenőrzésében, kutatócsoport tagjaként razziában vettek részt, igazoltatások végrehajtását biztosították, az 500 méteres határővezet ellenőrzését, a jogtalanul a községben tartózkodók felderítését, ellenőrzését végezték. Járőrtárs, járőr csoport, kutatócsoport és üldözőcsoport tagja is lehetett az önkéntes határőr. Katonai titkot képező anyagot, parancsot vagy rendeletet viszont nem lehetett a tudomására hozni. Fegyverviselésre

sem volt jogosult, és ha volt erre engedélye, akkor sem vihette magával a szolgálatba a fegyverét. A kutyáját viszont magával vihette, ha az alkalmas volt a szolgálat ellátására. Szolgálati ideje a négy órát nem haladhatta meg, de önkéntes alapon vállalhatott túlórákat. A szolgálatról 24 órával korábban értesíteni kellett, amit a járőrlapon is rögzítettek. Az önkéntes határőröket az őket szolgálatba állító őrs parancsnoka tartotta nyilván. Havonta egyszer eligazítást, továbbképzést tartottak nekik, értékeléssel, oktatással összekötve. Kitüntetés, dicséret és jutalom is járt nekik, ha jól teljesítették a feladataikat. Ez lehetett jutalomtárgy, pénz, tartalékos katonai állományúaknál előléptetés, dicséroroklevél vagy éppen kormánykitüntetés is.

Példák az önkéntes határőrök tevékenységére

Néhány konkrét esetet is megőriztek a források, amikor a hazafias csoportok egyik tagja járult hozzá egy határsértő elfogásához. 1956. február 2-án Pornóapátiban az egyik önkéntes határőr jelentette a pornóapáti őrs parancsnokának, hogy két ismeretlen személy a beledi út mellett, a határtól mintegy háromszáz méter távolságra, az Új Élet Tsz szalmakazlójában tartózkodott. Matlák László államvédelmi főhadnagy az önkéntes határőrrel együtt kerékpáron a szalmakazalhoz ment, de a határsértők már nem voltak ott. A terepet átkutatták, és a két ismeretlent a határtól mintegy kétszáz méterre elfogták, akik beismerték, hogy Ausztriába akartak szökni.⁵⁸

1956. február 29-én a kőszegdorozslói tanács végrehajtó bizottságának a titkárnője a helyi földműves szövetkezet vendéglőjében egy ismeretlenre lett figyelmes, akitől megkérdezte, hogy hova megy. Az ismeretlen azt válaszolta, hogy a községi tanácsra, majd eltávozott a vendéglőből. A titkárnő ezután elment a tanácsházára, ahol megkérdezte az elnöktől, hogy járt-e arra egy ismeretlen személy. A tagadó válasz után jelentették az esetet a kőszegi zászlóalj parancsnokának, aki a jelentés alapján megkezdte a kutatást és kiértesítették a hazafias csoportokat is. Az egyik bozsoki lakos jelentette az ottani őrs parancsnokának, hogy Kőszeg délnyugati bejáratánál egy ismeretlen érdeklődött tőle a városról. Ezután a kőszegi őrsnek is riadót rendeltek el, és hamarosan el is fogták a határsértőt a határtól körülbelül száz méterre. Az elfogott személy beismerte, hogy Ausztriába akart szökni.⁵⁹

1956. március 12-én egy herényi lakos, az ottani hazafias csoport tagja jelentette a szombathelyi főosztálynak, hogy Herény község déli részén két ismeretlen Bucsú község és a határ elhelyezkedése felől érdeklődött. A főosztály parancsnoka értesítette a szombathelyi zászlóalj parancsnokát, aki a zászlóalj felderítő csoportjának a vezetőjével, egy kutyavezetővel és egy kutyával a helyszínre sietett, és megkezdtek a két személy üldözését Sé község irányában. Ugyanebben az időben a közeli erdőben fát termeltek ki helyi lakosok az erdész irányításával, és figyelmesek lettek a két személyre. Az erdész és a két munkás bekerítette, majd elfogta a két határsértőt, az erdőből kiérve pedig átadták őket az üldöző csoportnak.⁶⁰

1956 elején az elfogásokban érdemeket szerző hazafias csoporttagok közül összesen öt főt egyenként ötszáz forint, egy főt pedig nyolcszáz forint jutalomban részesítettek, egy további társukat egy öltözet ruhával és egy pár cipővel díjazták. A jutalmat április 3-án ünnepélyes keretek között adták át Szombathelyen és Kőszegen az érdekelteknek, az alkalomra gépkocsival szállították az összes környékbeli hazafias csoport vezetőjét, és egyúttal megszabták számukra a tavaszi határőrizeti feladatokat is. Megvendéglésükre további ezer forintot használtak fel a jutalmazási keretből.⁶¹

Befejezés

Az MDP KV Politikai Bizottságának 1956. március 9-ei ülésén a magyar–osztrák határon lévő műszaki akadályrendszer felszámolásáról döntöttek a pártvezetők. A javaslatot a Politikai Bizottság elfogadta, és kívánatosnak tartotta, hogy az akadályok felszedését az év végéig fejezzék be. A végrehajtásra vonatkozó konkrét javaslatot Bata István és Piros

László terjesztette később a Minisztertanács elé.⁶² Piros László szóbeli javaslatot tett az ülésen a magyar–osztrák állandó vegyes bizottság létrehozására a határc incidensek rendezése érdekében. A Politikai Bizottság elvileg hozzájárult a vegyes bizottság létrehozásához, az egyezmény tervezetét Piros Lászlónak szintén a Minisztertanács elé kellett terjesztenie. Hasonlóan döntöttek Piros László másik szóbeli javaslatáról, amely az osztrák kormánnyal egyezmény kötését javasolta, amelyben a 16 éven aluli határsértők kicserélését szabályozták. Ezt a javaslatot is elfogadta a Politikai Bizottság, és a belügyminiszternek, a külügyminiszternek és az igazságügyi miniszternek közös javaslatot kellett a Minisztertanács elé terjesztenie.⁶³ A Politikai Bizottság 1956. március 9-ei állásfoglalása alapján a magyar kormány 1956. május 9-én határozatot hozott a magyar–osztrák határon működtetett műszaki zár megszüntetéséről,⁶⁴ és ugyanilyen határozatot hozott a Honvédelmi Tanács is, amely akkor Magyarország honvédelmének legfelső szervezete volt. A megszüntető határozatot Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetője, mint a Honvédelmi Tanács elnöke írta alá. Az MDP Politikai Bizottsága 1956. május 24-i határozatával ugyanakkor döntött a műszaki zár megszüntetése miatt kialakult új határőrizeti helyzetben a nyugati határon kialakítandó határőrizet alapjairól, többek között a rejtett technikai eszközök alkalmazásáról, a hatékonyabb felderítés megteremtéséről, az ország belső területeinek intenzívebb biztosításáról, a személyi állomány éberségének növeléséről, valamint a határvidék infrastrukturális, kereskedelmi és kulturális fejlesztéséről, a határállomások és a közlekedési utak rendbe vételéről is.⁶⁵

A nyugati határszakasz fokozott védelme azonban ezután is fontos politikai feladat volt. A határőrizet hatékonyságának növelése érdekében igyekeztek szorosabbra fűzni a határőrség és a lakosság viszonyát. A műszaki zár lebontásával egy időben bevezették a rejtett technikai eszközök alkalmazását, fokozták és eredményesebbé akarták tenni a felderítő munkát. Az 1956-os forradalom és szabadságharc azonban egészen más irányt szabott az eseményeknek.

¹ Orgoványi István: Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között. I. rész. *Betekintő*, 2015/1. sz. http://www.betekinto.hu/2015_1_orgovanyi (utolsó letöltés: 2015. június 21.).

² MNL OL XIX-B-10-XV/1-11/1954. (48.d.) 002169/Feld.O./1954. Feljegyzés az ellenséges helyzetről, 1954. szeptember 7.

³ Uo.

⁴ Uo. XIX-B-10-XV/1-1/1954. (1954/48.d.) 0052/Feld.Oszt-1954. Az 1953. év határőrizeti kiértékelése, 1954. január 8.

⁵ Uo. XIX-B-10-XV/1-7/1954. (48.d.) 00476/Szolg./1954. Az ellenség módszerei, 1954. július 14.

⁶ Uo.

⁷ Uo. XIX-B-10-XV/1-1/1954. (1954/48.d.) 0052/Feld.Oszt-1954. Az 1953. év határőrizeti kiértékelése, 1954. január 8.

⁸ Uo. XIX-B-10-XV/1-3/1953. 083/Pk/1953. 1953/36. d. Jelentés a felderítő osztály munkájáról, d. n.

⁹ ÁBTL 1.4. (3.d.) V. tétel. ÁVH-jelentések. 83-2280/1953. Fjz.: 363/11. Az Ausztriai Amerikai Megszálló Erők (USFA-United States Forces Austria) Különleges Kétheti Jelentései, 1953. január 31.

¹⁰ Uo. 145. számú jelentés, 1951. június 8.

¹¹ Uo.

¹² Geccsényi, 1995: 78–90.

¹³ Geccsényi–Vida, 2000: 1195–1234.

¹⁴ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 240. ö. e. 2.

¹⁵ Uo. 26.

¹⁶ Uo. A déli, azaz a Jugoszláviával határos szakasz hossza 618 kilométer volt. Itt 3 határőrkerület alárendeltségében 11 zászlóalj, 81 őrs, 3 forgalomellenőrző pont, és 7189 fő volt. Az északi és a keleti határszakasz hossza 1257 kilométer volt, amely 4 határőrkerületre tagolódott, amely alárendeltségébe 2 önálló zászlóalj, 82 őrs és 11 forgalomellenőrző pont tartozott. Szervezetszerűen 3988 fő szolgált itt.

¹⁷ Uo. 28.

¹⁸ Kiss–Ripp–Vida (szerk.), 1995: 10.

¹⁹ Uo.

²⁰ MNL OL 276. f. 53. cs. 266. ö. e.

-
- ²¹ Uo. 276. f. 96. cs. 89. ö. e.
- ²² A BM Kollégiumának 1955. október 7-i ülése. Jelentés a BM Határőrség felderítő szerveinek munkájáról. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 858–870.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ MNL OL XIX-B-10 I/13/125/1956. 1956/8.d. 0386/Szolg./1956. Utasítás a csapatok felé, 1955. május 27.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ ÁBTL 1.5. 8. kötet-10-250/20/1965. (2. d.) 2-23/31/1955. A belügyminiszter 31. számú utasítása, 1955. november 14.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Az „Államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei” címet viselő szabályzat alapján szervezték be a párttagokat.
- ³¹ A BM Kollégiumának 1955. október 7-i ülése. Jelentés a BM Határőrség felderítő szerveinek munkájáról. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 858–870.
- ³² MNL OL XIX-B-10-XV/1-2/1954. (48. d.) 0161/Feld. Oszt-1954. Operatív technika beszerelése, 1954. január 20.
- ³³ A BM Kollégiumának 1955. október 7-i ülése. Jelentés a BM Határőrség felderítő szerveinek munkájáról. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 858–870.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ ÁBTL 1.5. Egyesített BM (1. d.) 8. kötet. 2-23/31/1955. A belügyminiszter 31. számú utasítása, 1955. november 14.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ A BM Kollégiumának 1955. október 7-i ülése. Jelentés a BM Határőrség felderítő szerveinek munkájáról. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 858–870.
- ³⁹ ÁBTL 1.4. (1. d.) 025. ÁVH. Eln. sz. Az ÁVH vezetője 06. számú parancsa, 1950. június 16.
- ⁴⁰ ÁBTL 4.2. (4. d.) BM HÖR és BKH Politikai Csoportfőnöksége. K. sz. 0227/Pk-1956. Intézkedés helyi fiatalok bevonására a határőrizetbe, 1956. január 2.
- ⁴¹ D. Gy. BM KI 106-1-16. ö. e. A BM Kollégium 1953. november 10-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴² ÁBTL 1.4. (1. d.) 025. ÁVH. Eln. sz. Az ÁVH vezetője 06. számú parancsa, 1950. június 16.
- ⁴³ ÁBTL 4.2. (1. d.) 1945–1951. és ÁBTL 1.4. (1. d.) 025. ÁVH. Eln. sz. Az ÁVH vezetője 06. számú parancsa. Budapest, 1950. június 16.
- ⁴⁴ MNL OL XIX-B-10-I/7-187. 0754.724/1951. Hü. sz. 1951/8. d.
- ⁴⁵ MNL OL-XIX-B-10-I/7-187. 0754.748/1951. Hü. sz. 1951/8. d. 1951. április 27.
- ⁴⁶ ÁBTL 4.2. (2. d.) 1952–1953. 0758.600/111-1952. Az ÁVH HÖR parancsnokának 0113. számú parancsa, 1952. október 18.
- ⁴⁷ A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 320–340.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.2. (3. d.) 1954–1955. K. sz. 0326/Szolg.1955. A BM HÖR és BKH Parancsnokság. Módszer kiadása a polgári lakossággal való foglalkozáshoz, 1955. április 27.
- ⁴⁹ ÁBTL 4.2. (2. d.) 1952–1953. 0758.600/111-1952. Az ÁVH HÖR parancsnokának 0113. számú parancsa. Budapest, 1952. október 18.
- ⁵⁰ A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 320–340. A hazafias csoportok munkáját az ÁVH vezetőjének 06. számú parancsa szabályozta 1950. június 16-án, de hasonló témájú volt a 0113/1952. és a 058/1955. számú belügyminiszteri parancs is. Erről szól a 01073/1954. számú HÖR Politikai Csoportfőnökségi rendelet, és az 1955. október 22-én a politikai csoportfőnök által írt körlevél is.
- ⁵¹ MNL OL XIX-B-10-I-5-123/1954. 069/HÜ/1954. 1954/7. d. Jelentés az 1953. év határőrizeti helyzet értékeléséről, 1954. január 27.
- ⁵² A BM Kollégiumának 1954. június 1-jei ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 818–835.
- ⁵³ MNL OL XIX-B-10 I/13/83/1956. 1956/7. d. A 2. és a 3. határőr-kerület csatlakozási jegyzőkönyvének felterjesztése, 1956. március 17.
- ⁵⁴ ÁBTL 4.2. (3. d.) 1954–1955. K. sz. 0326/Szolg.1955. A BM HÖR és BKH Parancsnokság. Módszer kiadása a polgári lakossággal való foglalkozáshoz, 1955. április 27.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ ÁBTL 4.2. (4. d.) BM HÖR és BKH Politikai Csoportfőnöksége. K. sz. 0227/Pk-1956. Intézkedés helyi fiatalok bevonására a határőrizetbe, 1956. január 2.
- ⁵⁷ MNL OL XIX-B-10 I/13/105/1956. (7. d.) Javaslat önkéntes határőr csoportok szervezésére, 1956. április 24.
- ⁵⁸ MNL OL XIX-B-10 I/13/109/1956. (7. d.) BM HÖR 3. Kerület Parancsnokság, 1956. március 16. Határsértők elfogását elősegítő hazafias csoporttagok megjutalmazására javaslat.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 275. ő. e. 7.

⁶³ Uo. 8.

⁶⁴ Gecsényi–Vida, 2000: 1195–1234.

⁶⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 288. ő. e. 62–78.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.4. Államvédelmi Hatóság (ÁVH) iratai
- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
- 4.2. Parancsgyűjtemény
- D. Ny. Dokumentumgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnoksága, (1920) 1945–2005
- 276. f. MDP központi szervei, 1946–1958
 - 53. cs. Politikai Bizottság, 1948–1956
 - 96. cs. Adminisztratív Osztály, 1950–1956

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és az 1955. december 9. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal.

Hivatkozott irodalom

Gecsényi, 1995

Gecsényi Lajos: Magyar–osztrák kapcsolatok 1955–1956. *Társadalmi Szemle*, 10. sz. 7–90.

Gecsényi–Vida, 2000

Gecsényi Lajos – Vida István: Iratok az osztrák–magyar kapcsolatok történetéhez.
1953. október 7. – 1956. január 21. *Századok*, 5. sz. 1195–1234.

Kiss–Ripp–Vida (szerk.), 1995

Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Dokumentumok. Szerkesztette: Kiss József –
Ripp Zoltán – Vida István. Budapest, MTA.